

תחת זכוכית מגדלת

התחקות סוכנים אמריקנים אחרי פעולת הנהלת הסוכנות בירושלים במהלך מלחמת העולם השנייה

מביא טוביה פרילינג

מקורה של התעודה שלפנינו במטה הסוכנות המרכזית לביון של ארצות-הברית (Office of Strategic Services – OSS) בקאהיר.¹ בדו"ח מידע שלוקט בירושלים בידי סוכני רשות זו, שלימים תיקרא ה-CIA. הימים הם ימי קיץ 1944, שלהי השנה הרביעית למלחמת העולם השנייה, שיאה של ההמתנה הדרוכה לתשובת המעצמות בדבר הצעת הכופר שהביאו עמם יואל ברנד ואנדרי גיורגי (בונדי גרוס). כעבור תשעה ימים בדיוק תודלף תכנית הכופר הידועה בשמה הטעון 'סחורה תחת דם' על ספיחה לעיתונות ותוסר פומבית מעל הפרק. פרטי התכנית שהביאו ברנד וגיורגי, הרקע לה ולפן אחד שלה המוצג בתעודה זו מוצגים בשני מאמרים המובאים בקובץ זה.²

חשיבותה של תעודה זו – המתפרסמת כאן לראשונה – היא בהיותה עדות מובהקת לעומק המעקב של גורמים בסוכנות הביון של ארצות-הברית אחרי מהלכיה של הנהגת היישוב בימי מלחמת העולם השנייה; ביטוי לאפשרות סוכנות ביון זו דלתה מידע חשאי ביותר ישירות מן החוגים המקורבים ביותר להנהגת היישוב, ועדות למידת השקיפות של מהלכיה של הנהגת היישוב לפני האמריקנים. סימן נוסף למידת העניין במתרחש בזירה זו ניתן למצוא גם בדחיפות שבה הועבר המידע למטה בקאהיר, ומשם, במהירות לא פחותה, ישירות לוויינגטון. כדי להגיע למידע מעין זה פרס האו"א-אס רשת מרשימה בארץ-ישראל ובמזרח

1. מטה האו"א-אס בקאהיר הקדים את המשרד באיסטנבול. הפריסה במרחב הפכה חיונית במהלך מלחמת העולם השנייה ובעיקר עם הצטרפותה של ארצות-הברית למלחמה. שלושת המשרדים החשובים לענייננו היו קאהיר, השלוחה בירושלים והמשרד באיסטנבול. מקור התעודה שלפנינו: USA National Archives, Military branch, OSS Archives, RG 226, Entry E120, Box 27, Folder 174 [להלן: NA].
2. ראה המאמרים שבכרך זה: ט' פרילינג, 'איסטנבול, יוני 1944: ההצעה המסתורית שקיבל מנחם בדר ומה שסבב לה'; ר' ברייטמן ו' אהרוגסון, 'סוף "הפתרון הסופי"? תכניות הכופר של הנאצים ב-1944'.

התיכון כולו, בצפון אפריקה ובאגן הים התיכון. משרדים המחלקים לתחומי אחריות גזרתיים ולמחלקים נושאים הוקמו בקאהיר ובמקומות אחרים במרחב. כך עשו גם באירופה ובחלקי עולם אחרים.³ התייעוד המודיעיני הרב הנוגע לתנועה הציונית ולארץ-ישראל מציג את עומקה וצפיפותה של רשת זו, ויכול ללמד, בחינת קל וחומר, מה פירושה של תופעה – מעצמה הפורסת רשתות מודיעין. בארץ פעלו סוכנים אמריקנים במקומות שונים ובעיקר בירושלים, בתל-אביב ובחיפה. בירושלים שימשה הקונסוליה האמריקנית אכסניה גם לבעלי תפקידים מודיעיניים. הקונסול עצמו, פינקרטון, דמות מרכזית לענייננו בתעודה זו, מילא תפקידים מודיעיניים מרכזיים בזירה, ומופיע ככזה בתייעוד אמריקני מגוון.⁴

הרשת במרחב ארץ-ישראל, וכך גם במקומות אחרים, כללה מספר סוגים של סוכנים: 1. סוכנים 'מקצועיים', אנשים שצמחו במערך המודיעין האמריקני, וזה היה משלח ידם הרגיל, ואשר הוצבו לתפקידי מודיעין שונים במרחב. בקבוצה זו היו, תחת מסווה, גם בעלי תפקידים דיפלומטיים, בדרך-כלל 'נספחים' לעניינים שונים, שפעלו מתוך הקונסוליות ובעצם עסקו בריגול. 2. אנשי מילואים, בדרך-כלל אנשי צווארון לבן, ובעיקר מרצים וחוקרים מתחום מדעי הרוח והחברה באוניברסיטאות שונות בארצות-הברית, אשר גויסו למילואים לתקופת המלחמה. איכותו של כוח-אדם זה ניכרת בטיבם של הדו"חות ובנטייה האקדמית שהיתה להם.⁵ המבקש ללמוד על ההיסטוריה של היישוב יכול לעשות זאת גם תוך שימוש בסקירות המקיפות על המצב המדיני, החברתי והכלכלי, על פרטי פרטיהן, המצויות בארכיוני רשות זו.⁶ 3. מודיעים מקומיים שונים, כך בארץ-ישראל וכך במרחב כולו. ארכיון האו-אס-אס שופע דיווחים של סוכנים כאלה, המוסווים עד היום תחת שמות קוד שונים, ואשר היו שייכים לרבדים שונים של החברה הנצפית. בתוך חבורה זו ניתן למצוא אנשי ממשל מקומיים ששירתו יותר מאדון אחד, כמו גם אנשי מסחר וכלכלה שניידותם הטבעית והגדולה עשתה אותם יעד מדי להעסקה. בתוך קבוצה זו ניתן למצוא גם עיתונאים, שמשום רמת הניידות האופיינית להם, זיקתם הטבעית למידע, ומידת הלגיטימיות המקופלת בעיסוקם הטבעי שהוא ליקוט מידע, היו יעד לגיוס.⁷ החומר הגולמי לדיווחים אלה מארץ-ישראל כלל הן מקורות גלויים והן מקורות

3. בין זרועות האו-אס-אס נכללו זרועות למודיעין, לתכנון, למבצעים מיוחדים, לתעמולה, כוחות מיוחדים, ומערכי תשתית ושירות. מפקד המערכת באותן שנים היה בריגדיר גנרל ויליאם ג' דונובן (Donovan). נציגים של כל הזרועות הללו נכחו גם במשרדים האזוריים ובשלוחות, לפי הצורך.
4. על פעולת פינקרטון והמשרד בירושלים ראה, למשל: NA, RG 226, Entry 190, Box 73.
5. ראה, למשל: דו"ח בן 15 עמודים בתוספת תרשימים וטבלאות על המבנה הפוליטי של היישוב, על מפלגותיו, זרמיו וכו'. NA, RG 226, Entry 108, Box 43.
6. תיעוד רב על היישוב, למשל: NA, RG 226, Entry 088, Entry 94, Entry 134, Entry 142, Entry 191; *ibid.*, RG 84.
7. דוגמאות לסוכנים מכל הסוגים ראה בחטיבות התייעוד שהוזכרו לעיל.

סמויים. הסוכנים השונים קראו את העיתונות היומית ביישוב, הם הגיעו גם לעיתונות מחתרתית, ונחשפו גם לכרוזים שהודבקו והופצו ביישוב. הם גם ניזונו מים השמועות האופייני לתקופות של חוסר ודאות, כמו תקופות מלחמה. חלק מהסוכנים האלה ישבו בבתי קפה ובמוקדי בילוי אחרים, זרעו שמועות וליבו שמועות בכוונה ליצור מעגלי דיבוב שילידו גם מידע מדויק. מידע נוסף שאבו הסוכנים האמריקנים בארץ ישראל מציתות לטלפונים של גורמים שונים ביישוב. כמות התייעוד האמריקני המושתת על ציתות למברקים ולשיחות טלפון מרשימה בכמותה ובאיכותה. תיעוד יישובי רב שלא קיים, אולי משום שהושמד אחרי השימוש, או תיעוד שהחוקרים עדיין לא הגיעו אליו, אולי בשל קשיי נגישות, נמצא כציטוט מלא בתייעוד מודיעין זה. עוד מידע ינקו הסוכנים השונים משיחות עם בעלי תפקידים שונים. התעודה שלפנינו היא דוגמה מובהקת של מידע הנשאב בדרך זו, כשהמקור האלמוני מוצפן בה תחת שם הקוד Z.⁸ מידע חשוב נוסף הם קיבלו מעמיתיהם הבריטים באזור. כך גם באופן רשמי, על יסוד של הסכמים להחלפת מידע, וגם באופן לא-רשמי כחלק משיטות ההונה ההדדית האופייניות למקצוע זה. אלה, בשונה מן האמריקנים, נהנו ממעמד רשמי של שלטון מנדטורי היכול גם לבצע צנזורה, לעצור חשודים בפעילות לא-חוקית, לבצע חקירות שונות, ולסחוט מידע באיומים שמרחבי הפעולה בתחום האפור העומד לרשותו של שלטון זר מאפשרים אותם.

בשיטות של איסוף המידע בארץ – ולמרות המאמץ הרב שהשקיעו – האמריקנים לא גילו שום דבר חדש. הם פעלו בדרך-כלל בשיטות המקובלות בתחום הזה, והפעילו אותן גם על קהלי יעד אחרים, בארצות אחרות. הם גם לא חידשו הרבה בדרכים שנקטו להגן על המידע ועל המודיעים שלהם באמצעות קידוד ומידור, במאמץ להעריך את ערכו של המידע ושל המודיע באמצעות דרגי ביניים של בחינת עדות והערכתה, ובכללי עבודה נוספים מן הסוג הזה המאפיינים כל סוכנות לגיוס מידע מודיעיני. כל אלה מופיעים בתייעוד מן הסוג הזה, הקיים בארכיון הסוכנות הזאת בווישינגטון, וכך גם בתעודה שלפנינו, אשר נושאת את הציון B2. ציון זה קובע כי זהו מידע מאיכות טובה, ולידו אף הוספה תווית הערכה מפורשת שזהו מידע ממקור שהוא Well Qualified. זו אכן היתה הערכה נכונה. שכן מלקט המידע היה, כך נראה, מיודענו הקונסול פינקרטון, שאכן היו לו מהלכים טובים בקרב בכירי הנהלת הסוכנות וראשי המחלקה המדינית המואמנים על שירותים חשאיים ועל הקשרים ביניהם לבין הסוכנויות המקבילות בקרב האמריקנים והבריטים במרחב. החידוש העיקרי הוא אפוא בעומקה של ההתחקות ובמידת המאמץ שהשקיעו

8. למשל, ציתות בריטי: PRO, CO 733/443/30 XC 199961; ibid., CO 733/449136 XC 199738. בראשון ציתות לפעילות השליחים באיסטנבול, לענייני העפלה, למימון. בשני – ציתות בירושלים, כולל תקשורת בין ירושלים לבין בן-גוריון בארצות-הברית. ציתות אמריקני: דו"ח של סוכן בירושלים על מגוון פעולותיו ועל מגוון דרכי האיסוף שאותן הוא נוקט. תאריך הדו"ח – 15 בפברואר 1943, Box 108, Entry 226, RG NA, 43. ראה גם על תעבורת כספים ויהלומים בגזרה, Ibid., RG 226, Entry 120, Box 31

האמריקנים כדי להיות עם 'היד על הדופק' גם במקום מרוחק זה, ונראה כי היו לכך שלוש סיבות עיקריות:

סיבה אחת נגזרה מפעולותיו של היישוב להצלת יהודים. כל הצלחה מרחיקת לכת בתחום זה היתה מעמידה את המערב, ובעיקר את ארצות-הברית, בפני מציאות שהיתה עלולה, מבחינתה של ארצות-הברית, לחייב אותה לשנות את מכסות ההגירה לשטחה. אפשרות כזו לא זכתה לאהדה רבה בכל הדרגים, גם הצבאיים וגם האזרחיים. עובדה היא שבמהלך המלחמה לא חלו שינויים משמעותיים בתחום זה, על אף הלחץ מצד יהודים וארגוניהם על הממשל.⁹ מציאות של הצלה נרחבת היתה גם עלולה לחייב את האמריקנים, ויותר את הבריטים, לעמוד במצב מביך מול אינטרסים ערביים בנושא זה, בכל האמור בפריצת גבולות המכסות שנקבעו בספר הלבן של 1939, ובשעה שנוצרה התעודה שלפנינו נותרו מאלה כעשרים אלף סרטיפיקטים בלבד. הצלחה בהצלת יהודים היתה עלולה לחייב אותם גם לסגת מכמה מעיקריהם במדיניות ניהול המלחמה. כך לגבי עקרון הכניעה ללא תנאי שקבעו ביחס לנאצים ולאיסור שהטילו על משא ומתן עמם. עיקרון זה הפעילו בגמישות כשדובר באינטרסים שלהם, ובנחרצות כשדובר באינטרסים של היהודים, למשל. גלישה לטיפול בתכניות הצלה רחבות-היקף היתה עלולה, לפי תפיסתם, לתבוע מהם הקצאה של אמצעים, ולפגוע גם במה שהגדירו כמדיניותם לריכוז המאמץ העיקרי בקיצור המלחמה. הצלחה יכולה היתה לפגוע גם, ובאורח מובהק, בעיקרון נוסף שקבעו – איסור על העברת כספים לשטחי כיבוש. שהרי, כל פעילות הצלה מקיפה הושתתה לא רק על הסכמה של הנוגעים בדבר אלא גם על כסף, על הרבה כסף, כסף זר, ובעיקר כשהיה מדובר בתכניות הכופר. כל אחד מהלאווים שנגזרו מהעקרונות הללו היה קשור באורח הדוק במעשי היישוב בתחום ההצלה, ולכן הגיוני היה כי שירותי הביון של ארצות-הברית יתחקו מקרוב אחרי פעולות היישוב בתחום זה.

סיבה שנייה להתחקות אמריקנית כה הדוקה ינקה מן העובדה שהיישוב נתפס אז כ'אדום'. הוא ייתפס עוד זמן רב ככזה. הוא הוערך – ולא בלי סיבה – כיישוב בעל נטיות שמאליות, ובוודאי גם כיישוב שלהנהגתו אוריינטציה כזו. בהוויה של אותה עת – גם לפני המלחמה – ובעיקר בעתות מלחמה בהיקף כזה, כל תווית הערכה שנתחמה מ'שמאל' ועד ל'קומוניסטים', ואשר תויגה על חוג כלשהו, עשתה אותו בעיניים אמריקניות לחוג שיש להישמר מפניו.

סיבה שלישית קשורה בתנועות המחתרת ביישוב. גם האצ"ל וגם הלח"י נתפסו – בשיעורים שונים – כגורמים שלא ניתן לחזות את התנהגותם מראש, וברור כי כל ידיעה על פגיעה בחיילים בריטים, פיצוץ תחנות משטרה ומעשים של רצח פוליטי עוררה דאגה בקרב שירותי המודיעין האמריקניים לגבי מה שעלול להתפתח

9. לעניין זה ראוי להזכיר שתי ועידות שעסקו בבחינת בעיית הפליטים: הראשונה – ערב המלחמה – ועידת אוויאן, יולי 1938. השנייה – ועידת ברמודה, אפריל 1943. שתיהן נחתמו בהחלטות שמשמעותן היתה חוסר אופציות משמעותיות להגירת יהודים. כך לארץ-ישראל – בשל הגבלות הספר הלבן, וכך למדינות המערב – בשל מכסות ההגירה.

בכל רגע בחבל ארץ זה. צריך גם להביא בחשבון את העובדה שלחלק מן החוגים הללו היה דימוי של בעלי נטיות ימניות קיצוניות, בעלי שנאה קיצונית כלפי השלטון הבריטי הזר והיסטוריה - אמנם קצרה - של נכונות לזיקות כאלה ואחרות למדינות הציר.¹⁰ כל זה עשה את החוגים מן הימין גורם שיש להישמר מפניו ולהתחקות מקרוב על כוונותיו, פעולותיו ותכניותיו.

כל הסיבות האלה יכולות להסביר גם את כמות התייעוד המצוי בארכיונים של זרועות אלה, וגם את מידת הרצינות שבה התייחסו גורמי מודיעין אלה ליישוב. זה יכול להסביר גם מדוע ניסו ללמוד את גוני הגוונים בתוך התנועות הפוליטיות שבו. עוד יחלפו שנים לא מעטות ויושקעו מאמצים מדיניים ומודיעיניים רבים עד שסימני האוריינטציה המדינית האמריקנית של היישוב יתקבלו כאמינים וייטמעו בקרב המדינאים וראשי המודיעין האמריקנים. רק בשנות החמישים ייתם התהליך שהחל ערב 'ועידת בילטמור', שבו בא לידי ביטוי באופן גלוי המעבר מהאוריינטציה הבריטית לאוריינטציה האמריקנית. רק במהלך שנות החמישים יישא פרי המאמץ החשאי רב השנים של אנשים כמו ראובן זסלני (שילוח), טדי קולק ואחרים, בהנחיית בן-גוריון, לשיתוף פעולה מודיעיני הדוק עם ארצות-הברית.¹¹ עד אז נותר היישוב, וגם המדינה בשנותיה הראשונות, בחוקת חשדהו מאוד וכבדהו מעט בכל האמור בתשומות המודיעיניות שהיישוב יכול להציע. אך זהו עניין לדיון נפרד.

המקור למידע המקופל בתעודה שלפנינו, כך קובע הדו"ח, קיבל את המידע המפורט על ההתפתחויות סביב פרשת ברנד ועל הערכות ההנהלה לפרשה זו מ־Cohn, שהוא כהן, כמובן. כהן, כמו לוי, יכול היה להיות מעין כינוי, שם כללי ליהודים, משהו כמו ה־Mr. Smith או ה־Dear John המפורסם, בתייעוד מודיעיני זה. אלא שלא כך היה הדבר כאן. כהן הנזכר כאן אופֵן בתעודה גם על־פי תוארו ותפקידו הבכיר בסוכנות היהודית. ואכן, באותה עת שימש כהן - ליאו כהן - בתפקיד בכיר במחלקה המדינית של הסוכנות היהודית, והמידע שתיאר אותו היה בעל 'רזולוציה' גבוהה: המקור היה מעודכן דיו ברזי המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית כדי לציין שכהן קיבל זה לא מכבר תפקיד חדש. ואכן, בשל חילוקי דעות פנימיים בתוך המחלקה, שעיקרם סירובו של ד"ר ברנרד יוזף (דב יוסף), ממלא המקום הקבוע של שרתוק [להלן: שרת], למלא את מקומו של שרת שיצא ללונדון, הוסט כהן במידת־מה למעלה.¹²

10. כאן הכוונה לנסיבות של הלח"י להגיע למגע עם איטליה הפשיסטית במהלך 1940, ואחר־כך עם גרמניה הנאצית.

11. הצעה 'רשמית' לשיתוף פעולה מודיעיני בין היישוב לבין המודיעין האמריקני הניחו בן-גוריון וראובן זסלני בעת שהותו של בן-גוריון בארצות-הברית סביב ועידת בילטמור. סימני ההצעה הזו נמצאים בתייעוד אמריקני החל ממאי ועד לספטמבר 1942. למשל: NA, RG 226, Entry 142, Box 5. האוריינטציה האמריקנית סומנה אפוא בשני מישורים: הגלוי - באמצעות החלטות ועידת בילטמור; הסמוי - הקמת שיתוף פעולה חשאי בין התנועה הציונית לבין שירותי הביון האמריקניים.

12. בן-גוריון נטל את התפקיד לעת זו, וד"ר ליאו כהן ניהל את המחלקה בחיי היום־יום שלה. ראה הנה"ס, 24.6.1944, אצ"מ.

רובו של המידע על התפתחות פרשת ברנד, שהביא המקור האמריקני הירושלמי בתעודה שלפנינו, כנראה מפיו של ליאו כהן, היה ידוע לזרועות אחרות של שירותי הביון האמריקניים גם ממשרדם באיסטנבול וגם ממקורות אחרים.¹³ על כן, מן הבחינה הזאת, לא היה במידע הזה שהובא בפני המטה בושינגטון חידוש מפליג. עם זאת בעיני השולחים מירושלים היה זה מידע מספיק חשוב כדי להעבירו לקאהיר וממנה לושינגטון בערוצים מודיעיניים ולא דיפלומטיים שעמדו לרשותו של פינקרטון. עובדה זו יכולה להעיד גם היא על חשיבות המידע בעיני שולחו.

החידוש העיקרי במידע הזה ששוגר מירושלים לקאהיר, וממנה לושינגטון, היה אפוא במישור ההערכות של הנהלת הסוכנות על ההתפתחויות האחרונות. זה היה חשוב לאמריקנים, שכן בדרך זו יכלו ללמוד על תגובותיה של הנהגת היישוב להתפתחויות ועל כוונותיה. חידוש אחר היה במידע שהושג על הערוץ שבו הגיע המידע מלונדון לירושלים: הבלדר גרשון אגרונסקי (אגרון). גם זה היה חשוב, שכן בכך נחשף ערוץ המידע עצמו למעקב, ליירוט וכו'.¹⁴

אשר לערוץ המודיעיני הזה, ולמשמעויות האפשריות שהיו למפגש בין ליאו כהן לפינקרטון: ובכן, ליאו כהן, מתוקף תפקידו הבכיר בסוכנות היהודית, נועד עם נציגים בכירים של הקהילה הדיפלומטית בירושלים. הוא לא היה היחיד שנועד עם דיפלומטים אמריקנים. גם יצחק גרינבוים, חבר הנהלה בכיר ויו"ר ועד ההצלה, נועד עם פינקרטון בראשית יוני 1944. כך עשו גם אחרים, מתוקף תפקידם. פגישות אלה עם מי שהיה ללא ספק גורם שיש להתחשב בדעתו נערכו בגלוי. עם זאת, ספק גדול הוא אם התכוונו שולחיו של ליאו כהן כי בשיחות הרקע שאותן הוסמך לקיים יפגוש בפני האמריקנים גם מידע, גם הערכות וגם את ערוצי ליקוט המידע והעברתו. אפשר שליאאו כהן פירש לא נכון את מרחב הסמכות שניתן לו עם כניסתו לתפקיד החדש. אולי סבר שהוא, ככלות הכל, מביא מידע טרי לשותף, לבעל-ברית, מה שהיה נכון לגבי חלק משירותי הביון האמריקניים, וגם לגבי חלק ממדינאיהם. אולי פירש כהן את הנחיית הממונים עליו לבטא בפני האמריקנים את תחושת התסכול על הקיפאון בשליחות ברנד פירוש נרחב מדי: כהיתר שקיבל לתאר את הסכנות הטמונות במבוי הסתום העלול להפוך מצע לאי-שקט בציבור, מקור למהומות שבעקבותיהן יצטרכו המעצמות לעבות את המערך הלוחם שלהן באזור – תיאור שחרג מן הגבולות הראויים לו גם כשמדובר בידידים. מידת הדיסקרציה שאפיינה את הממונה הישיר עליו בהעדרו של שרת, בן-גוריון, עושה גם היא את האפשרות כי ניתנה לו חירות כזאת לבלתי-סבירה. שכן, בן-גוריון נוף לא פעם בבעלי תפקידים בכירים על חסרון

13. ראה המאמר של ט' פרילינג בקובץ זה. המידע מאיסטנבול הגיע לארצות-הברית זמן-מה לאחר הגעתם של ברנד וגרוס לשם.

14. לבן-גוריון, למחלקה המדינית ולשליחים באיסטנבול היו בלדרים שונים. הם, באופן טבעי, השתדלו לשמור את זהותם בסוד. אחד האמצעים שבהם עשה בן-גוריון שימוש היה נציגים בכירים באינטרנציונאל הסוציאליסטי. ראה: ט' פרילינג, 'בן גוריון ושואת יהודי אירופה, 1939-1945', עבודה לתואר דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים 1990, עמ' 8, 9.

הכשרון לשמור סוד, על חוסר בגרות באופן השימוש במידע, גם במידע מכוון ומושתל.¹⁵

האם נסחף כהן לתיאור מה שאסור גם מסיבות אחרות, הנובעות מעולם הדמדומים והאמצעים הנגזרים ממנו? אין בתעודה זו ובתעודות אחרות כל סימן היכול לתמוך בכך.

כך או כך, לבד מן המידע על תוצאות המגעים החשאיים שקיים שרת באותה עת בלונדון פרס ליאו כהן בפני פינקרטון גם את הערוץ החשאי שבו הגיע המידע המעודכן הזה ארצה. כאמור, ערוץ זה היה גרשון אגרונסקי (אגרון), עיתונאי בכיר ועורך ה-*Palestine Post*, שהיה זה שנים בלדר חשאי של בן-גוריון, של המחלקה המדינית בסוכנות היהודית, ושל גורמים חשאיים אחרים ביישוב. ראשית העסקתו של אגרונסקי כעיתונאי הממלא גם תפקידים חשאיים היתה כבר בראשית שנות העשרים במסגרת 'הלשכה הערבית' של ההנהלה הציונית. אז יצא מטעמה של המחלקה המדינית וכנציגם של שני עיתונים, *Manchester Guardian* ו-*Christian Science Monitor*, לשני סיורים בסוריה, בעקבות המרד שפרץ שם ב-1925.¹⁶ אחר-כך התרחבה מניפת שליחותיו וקשריו בעיתונות ובקרב גורמים שעסקו בסוגיות מודיעין ביישוב.

לשליחות הנוכחית יצא כשבדידו שאלון ובו 45 שאלות לאיסוף מידע. גם זאת שיטה שגורה המתעלת את איסוף החומר לנושאים הנדרשים בטופס וגם מאפשרת למצות את התשובה לכל שאלה לנוסח של: לשלך מ... (כאן הביאו את תאריך המכתב או את מספרו הסידורי ותשובה לפי מספר הסעיף). בדרך זו התשובה יעילה יותר, קצרה יותר, ואם היא נופלת לידיים לא נכונות יתקשה מי שאין בידיו נוסח השאלה להבין אותה.

לגבי המועדים האפשריים לפגישות ומשמעם: הפגישה בין בן-גוריון לאגרונסקי, שכהן דיווח עליה לפינקרטון ואשר תואר בתעודה שלפנינו, התקיימה ב-6 ביולי 1944. בן-גוריון דיווח על הפגישה הזו לעמיתיו בהנהלת הסוכנות בישיבתה ב-9 ביולי. כהן יכול היה ללמוד על עצם המפגש הצפוי עם אגרונסקי ועל בואו של אגרונסקי גם מהדברים שנאמרו בישיבה זו וגם ממברק ששיגר שרת מלונדון לבן-גוריון, ובו הודיע על צאתו של אגרונסקי מלונדון בדרכו ארצה.¹⁷ כהן יכול היה

15. אפשרות אחרת היא שכהן נסחף בלשונו אולי מתוך תחושת תסכול טבעית נוכח אירוע כמו השואה, ככריעה תחת נטל המידע הנורא שאליה נחשפו הוא וחבריו. רק שנה אחת חלפה מאז כתב כהן מכתב כואב, זועם ומלא תסכול לשרת מנהלו. במכתב בלבד כהן בין עובדות לבין הערכות, בין אפשרויות ריאליות לבין תקוות ונסיונות לב. ליאו כהן אל שרת, התכתבות, 29.7.1943, אב"ג. על פגישת גרינבוים-פינקרטון ראה דו"ח בתכ"כ, 7.6.1944, אב"ג. הפגישה התקיימה ב-2 ביוני 1944.

16. י' גלבר, שורשי החבלות: המודיעין ביישוב, 1918-1947, תל-אביב 1992, עמ' 53.

17. כמקובל בשגרת עבודתה של המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית, שוגר המברק על שמו של ליאו כהן וזה הביא את המברק לידיו של בן-גוריון. על העובדה כי ליאו כהן ידע גם על צאתו של אגרונסקי מלונדון בדרכו ארצה ראה: שרת לליאו כהן: הודעה על צאתו של גרשון אגרונסקי בדרכו ארצה, התכתבות, 5.7.1944, אב"ג.

לדעת על הנאמר בישיבת ההנהלה גם מקריאת טופס 45 השאלות, גם מקריאת הפרוטוקול שנרשם בישיבת ההנהלה ב-9 ביולי, וגם ממה ששמע בפגישה בין בן-גוריון לאגרונוסקי, אם נכח בה כמאזין, רשם פרוטוקול וכו'.¹⁸ כך או כך, אם נפגש כהן עם פינקרטון היה זה, כך נראה, לפני ישיבת ההנהלה, כלומר באחד הימים שבין ה-6 ל-8 ביולי. בסדר-היום שהכין כהן לישיבת ההנהלה ב-9 ביולי הוא כלל אזכור של דברים ששמע מפיקרטון.¹⁹ בפגישתו עם פינקרטון מסר כהן מה שלמד זה לא כבר על שליחות אגרונוסקי ועל הערכות ההנהלה ובן-גוריון בנושא.

אפשרות אחרת היא שהמפגש התקיים אחרי ישיבת ההנהלה, כלומר ב-9 ביולי. הדיווח על הפגישה עם כהן הגיע לקאהיר ב-10 ביולי, ולכן ה-9 בחודש היה המועד האחרון האפשרי לפגישה כזו. מדוע מועד זה כל-כך חשוב? משום שהוא יכול להעיד גם על דברים נוספים: המקור היחיד על האפשרות שפינקרטון הוא המקור האמריקני המזוהה כ-Z מצוי בתעודה יישובית. זהו מכתבו של כהן לבן-גוריון, המכיל, בין השאר, פרטים על מידע ועל הערכות שקיבל מפיקרטון ממש באותה עת. עובדה זו נתמכת בתיעוד זר - אמריקני - הקובע כי פינקרטון הוא דיפלומט העוסק גם בריגול. שני אלה מחזקים את ההערכה כי פינקרטון הוא האיש שעמו נועד כהן. עם זאת: אם הפגישה האמורה התקיימה ב-9 ביולי ולא קודם לכן (והעדות העקיפה שבידנו על פגישה בין כהן לפינקרטון אין בה כדי להעיד אלא שמידע מפיקרטון אכן הגיע כך או אחרת אל ליאו כהן), כי אז אפשר שכהן נועד, בעצם, עם מקור אחר, שאין אנו יודעים מיהו. יתרה מזו: אם היה זה ב-9 בחודש - שהיה גם יום א' בשבוע, יום הישיבות השבועי של ההנהלה - והפגישה התקיימה מיד לאחר ישיבת ההנהלה, ניתן להצביע על עוד אפשרות: שהיה דפוס של עבודת איסוף אמריקנית חשאית, ולפיו נהג המקור האמריקני הנסתר לקרוב אל אנשי הנהלה מיד לאחר ישיבותיה כדי ללמוד על המתרחש בה. אולי קרב רק אל כהן, אולי גם אל אחרים, כל זה כדי לדלות מידע טרי על הערכות ההנהלה ופעולותיה. זוהי רק השערה המושתתת על הכרת דפוסי העבודה האופייניים לסוכנים שמלאכתם ב'דיג' של מידע, ועל ידיעת גודל המאמץ שהשקיעו האמריקנים באיסוף מידע בארץ-ישראל.

בין אם כהן נועד עם פינקרטון ובין אם הוא נועד עם מישהו אחר שהעביר לפינקרטון את שלמד מכהן, ברור כי מידע שהגיע באופן סודי לבן-גוריון ונסקר בפני ההנהלה בישיבתה השבועית הועבר באותה עת גם לאמריקנים בירושלים. לפי התסריט הראשון שהעלינו - הוא אולי הועבר לאמריקנים עוד לפני שהועבר להנהלה, והאמריקנים סברו כי זהו מידע חשוב דיו כדי להאיץ אותו לקאהיר. שם בדקו אותו, ניתחו אותו, סברו כמוהם כי הוא חשוב, עיבדו אותו וב-17 ביולי שיגרו אותו לושינגטון.

תעודה זו וכמה אחרות המציגות את ההנהלה כעומדת תחת זכוכית מגדלת

18. הפגישה בין בן-גוריון לאגרונוסקי: דו"ח אגרונוסקי על הפעולה בלונדון, יומן בן-גוריון,

6.7.1944, אב"ג; הדיווח להנהלה: הנה"ס, 9.7.1944, אצ"מ.

19. ליאו כהן אל בן-גוריון, 'סעיפים לדוח היום בהנהלה', התכתבות, 9.7.1944, אב"ג.

מלמדות על דבר מרכזי ומהותי בכל האמור במהלכה של הנהגת היישוב בנושאי הצלה ובנושאים חשאיים אחרים בתקופה האמורה: מהלכה היו שקופים או כמעט שקופים לאמריקנים, ודרכם גם לבריטים, שהגיעו, כמובן, למידע חשאי גם בערוצים עצמאיים משלהם. עובדה זו מטילה אור נוסף על סוג הקשיים שעמדו בפני ההנהלה ברצותה לנהל מדיניות חוץ וביטחון עצמאית – ככל שניתן תחת שלטון זר – על יסוד של מידע והערכות שהיו, כביכול, נחלתה הבלבדית. תעודה זו יכולה לזרות אור על מידת הדיסקרטיות שנשמרה, או יכולה היתה להישמר, בגופי ממשל יישוביים שונים, גדולים וקטנים, מהנהלת הסוכנות בקוטב אחד ועד ועד ההצלה, מן הקוטב האחר.²⁰ מכאן ברור מדוע צריך היה למדר את המידע ולפעול בכמה רבדים – גלויים וסמויים.

האם היה בן-גוריון מודע לאפשרות כי המשחק המדיני והאחר מתנהל בעצם בקלפים פתוחים? אין ספק שידע. הוא גם התריע פעמים רבות על כך בחוגים שונים, ואפילו בקרב חבר עוזריו הקרובים – ראובן זסלני, טדי קולק, אהוד אבריאלי ואחרים, שפעלו, בתקופות מסוימות, בצמידות רבה לעמיתיהם במודיעין הבריטי והאמריקני. בעיניו היו הדלפות לא-מכוונות וכשלי לשון ביטוי לרשלנות, לחוסר זהירות, לחוסר בגרות ממשלית – פן נוסף של לקות מלקויות היישוב הצעיר, שגם הזמן וגם הניסיון לא יכולים היו להעלימם כליל; עובדה המקרינה גם על הדיון בסוגיה: באיזו מידה היו סיכויים לפעולות ההצלה הגדולות, או שמא הגיון היה, בעצם, בכשלונן.

* * *

משרד שירותים אסטרטגיים – OSS – קאהיר

ארץ:	הונגריה: פוליטי
הגדון:	חילופי פליטים
מקור:	Z
תת-מקור:	[לא צוין]
תאריך המידע:	10 ביולי 1944
מקום המוצא:	קאהיר
מספר מקורי של המקור:	G 4322
תאריך הדו"ח:	17 ביולי 1944
הערכת [מהימנות] המקור:	B2
זירה – מרחב:	המזרח התיכון, קאהיר ²¹

20. ט' פרילינג, 'בן גוריון ושואת יהודי אירופה', הפרק: ב"ג והקמת ועד ההצלה.

21. על גבי התעודה, בחלקה העליון, כתובים בכתב יד: – הונגריה, OSS. אגרונוסקי. כל הסוגריים המרובעים הם בגדר תוספות של העורך להבהרה. כל הסוגריים העגולים מופיעים במקור.

הדו"ח הבא נמסר ממקור מוסמך (Well Qualified) שאליו פנה כהן (Cohn) (?), המנהל החדש של המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית. זה, האחרון, סיפר שגרשון אגרונסקי, עורך ה-*Palestine Post*, חזר זה עתה מלונדון (סביב ה-5 [?] ביולי) והביא עמו את המידע הזה ישירות משרתוק. ברור שהדברים מייצגים את גישת הסוכנות היהודית.

1. ברנד (Brand), יהודי הונגרי בעל עמדה ונאמן בהחלט על הסוכנות היהודית, בא לאיסטנבול. יחד עמו בא יהודי נוסף בשם בונדי (Bondi). השניים באו כשליחים מהונגריה. (השם בונדי הוא כנראה שיבוש או שם חליפי לגיורגי [Gyorgi]). בונדי הוא נוכל מנוסה, הטוען שהוא מייצג את הגסטפו הגרמני בהונגריה. השניים רצו לראות את שרתוק, אך שרתוק לא הצליח להשיג אשרה תורכית. התורכים ציוו על השניים לעזוב את תורכיה להונגריה או לארץ אחרת. המקור הוסיף שייתכן כי הבריטים הם שלחצו על התורכים לנקוט פעולה זו. על כל פנים, שני האנשים נסעו לחלב, כפי הנראה מתוך הבנה שיזכו לחסינות כלשהי [מפני מעצר בריטי כסוכני אויב].²²
 2. בחלב הם נעצרו בידי הבריטים, שבסופו של דבר לקחו אותם לקאהיר, וכנראה שעדיין מחזיקים בהם שם. בחלב, כך מסתבר, נועד שרתוק עם ברנד ובונדי, בנוכחות קצין מודיעין בריטי. שרתוק דיבר גרמנית, שפה שהקצין לא הבין כהלכה. לכן שרתוק מסר לו, מאוחר יותר, סיכום של השיחה. לשרתוק לא היתה כל הזדמנות נוספת לתשאל את שני ההונגרים.²³
 3. שרתוק הבין כי הגסטפו בהונגריה שלח את שני האנשים על מנת ליצור קשר עם הסוכנות ועם בעלות-הברית ולהביא לפניהם הצעה. הגסטפו ביקש אלפי [צ"ל: עשרת אלפים] משאיות וכמויות של אספקה (שרתוק חש שהיה בזה גישוש למשהו אחר), או לחילופין סכום כסף נכבד (2,000 דולר עבור כל יהודי)²⁴ אשר יופקד בבנקים שווייצריים. הגרמנים יוכלו להשתמש בכספים על מנת לרכוש אספקה או להעביר את האשראי לבנקים אחרים, כדי להימנע מחסימה של העברות אלה בסופו של דבר. בתמורה [במקור: quid pro quo] ירשה הגסטפו למספר גדול של
22. ברנד, כידוע, היה חבר בהנהגת החירום של יהודי הונגריה. באותו שלב הוא אכן נתפס בעיני השליחים והנהלת הסוכנות כגורם אמין. בהדרגה - ובעיקר בתום המלחמה - הלכה אמינותו וכורסמה.
 23. שרת קיים שיחות עם ברנד. בסך-הכל ארכו הפגישות כ-18 שעות. בחלק מהן השתתפו אהוד אבריאלי וצבי שכטר (יחיאלי), שגם רשם את הפרוטוקול.
 24. בדיווח שנמסר בארץ לאחר שובו של שרת מחלב הסכום לכל יהודי הוא נמוך יותר: 'רק' 500 דולר. הסחורות שהוזכרו היו קפה, תה, קקאו וסבון. חשוב לשים לב שכאן נרמז, ללא פירוט, כי שרת חש שהיתה עוד הצעה וכי עניין ברנד היה רק חלק מן הפרשה. הכוונה כמובן למה שהתברר בחלב כי בונדי גרוס נושא את עיקר השליחות: ההצעה לפתיחת משא ומתן לשלום נפרד בין קבוצת נאצים בכירה מחוגו של הימלר לבין המערב, נגד הסכנה החדשה של אירופה - ברית-המועצות. עוד ראוי לציין, כי בשעה שדו"ח זה נכתב כבר הספיק מידע זה להתיישן, אפילו בקאהיר.

- יהודים לצאת מאירופה הכבושה, דרך תורכיה או ספרד. השליחים חשבו שההצעה היתה רצינית, ושלגסטפו היתה סיבה להניח שקיימת אפשרות כי התנאים שלהם אכן יתקבלו. הם [הגסטפו] היו מוכנים, כעדות לרצונם הטוב, לשחרר לאלתר כמה אלפי יהודים ממחנות ריכוז.²⁵
4. נראה שגם מר הירשמן (Hirschmann) מהוועד האמריקני לפליטי המלחמה (US War Refugee Board) דיבר עם השליחים, אך לא השיג מהם יותר מידע מאשר שרתוק.²⁶
5. ברנד' חרד מאוד לגורל שליחותו ורצה לחזור להונגריה מוקדם ככל שניתן. הוא הרגיש שההאצה בטבח היהודים בהונגריה נבעה בחלקה מכך שהוא, ברנד, מוחזק בקאהיר. למרות שחש כי לבטח יוצא להורג, בכל זאת הוא מילא את חלקו בהגינות [רצה למלא את תפקידו בהגינות]. הוא לא ראה דבר במזרח הקרוב שהיה בעל חשיבות צבאית או אחרת לגרמנים, וגם לא סיפק מידע מודיעיני לבריטים אודות המצב בהונגריה. במידה שלגרמנים היתה דרך משלהם לבדוק, וקרוב לוודאי שהיתה להם, הם היו מוצאים שברנד לא גילה דבר אודות תכניות צבאיות גרמניות.²⁷
6. מאחר שברנד מוכר היטב לארגונים ציוניים ולתנועת המחתרת שלהם באירופה, ומאחר שיש להם אמון מלא בו, שרתוק חש שההצעה היתה חשובה מאוד. הוא העלה את העניין לפני הנציב העליון לארץ-ישראל (Palestine), שאמר כי העניין חשוב מכדי שהוא [הנציב] יטפל בו. לכן שרתוק טס ללונדון.²⁸
7. שם הוא שוחח עם מר אידן (Eden), שאמר כי כל העניין הוא רציני ושהוא אינו אומר 'לא' למשא ומתן אפשרי, אך טרם קיבל החלטה. התת-שרים [ג'ורג' הול (Hall) ורנדולף (Randolph)] [צ"ל: רנדל (W.G. Alec Randall)] אמרו בעצם:
25. בדבריו בארץ מזכיר שרת 5,000–10,000 יהודים שהנאצים מוכנים לשחרר כאות לרצון טוב, אם יתחוויר להם שהצעתם נדונה ברצינות.
26. אירה הירשמן נועד עם ברנד למרות שהבריטים ניסו למנוע פגישה זו. הם חששו שמא הירשמן יתרשם כי התכנית רצינית והוא יוסיף לחץ על לחץ עליהם. על הפגישה בין הירשמן לברנד ראה גם: א"א הירשמן, מסטרומה עד הנה, ירושלים 1947, עמ' 91–98. ברנד על הפגישה עם הירשמן ראה: י' ברנד, בשליחות נידונים למוות, תל-אביב תשי"ז, עמ' 149–151.
27. כאן נרמז החשש הקבוע של ברנד שיוגדר כמרגל וייתפס כמי שמסר מידע חשאי לצד זה או אחר. זו גם היתה, כידוע, אחת הסיבות להיסוס אם לצאת לכיוון ארץ-ישראל.
28. שרת ובן-גוריון נועדו בנושא ברנד פעמיים עם הנציב העליון. הפגישה הראשונה היתה ב-25 במאי, השנייה ב-15 ביוני 1944. בשתייהן הודגשה בפני הנציב חשיבות ההצעה להצלה וחשיבות היענות המעצמות, ולו במסגרת של מדיניות המושתתת על ניסיון להרוויח זמן. כאן מתכוון המקור לפגישה השנייה. שרת נחפז ללונדון, משום שהובן כי הטיפול בתכנית נקלע בינתיים למבוי סתום. סיבה אחרת לדחיפות היתה החשש שנתלה באפשרות שהועלתה באוויר כי בבריטניה יש המתכוונים לפרסם בפומבי את דבר ההצעה הנאצית, פרסום שלדעת הנהגת היישוב היה שומט את הקרקע מתחת לכל סיכוי להצלחתה, אם היה כזה בכלל.

'מה נעשה עם מיליון יהודים? אף אחד מאתנו לא יכול להחליט על כך. עתה זה עניין של הקבינט'. אידן אמר שאינו יכול לטפל בעניין באופן אישי מאחר שחייבים להתייעץ בנידון עם ארצות-הברית וברית-המועצות.²⁹ בין ההשלכות – והמשמעויות האפשריות של המצב הזה:

- (א) ניסיון להבטיח חסינות לקציני גסטפו.
- (ב) גישוש להצעה לשלום. במידה שלא יתייעצו עם ברית-המועצות היא עלולה לחשוך במגעי ארצות-הברית-בריטניה עם הגרמנים.
- (ג) ניסיון לחשוף את ההטעיה שמאחורי טענות האמריקנים והבריטים על רצונם לעזור לפליטים. אם ייענו להצעה, פיזור הפליטים ידרוש מאמץ, כספים, כוח-אדם, מזון, אניות וכו', וכן עלול לגרום לחיכוכים בין בעלות-הברית.³⁰ אם ההצעה לא תתקבל, יוכלו הגרמנים, בסופו של דבר, לטעון שארצות-הברית ובריטניה אפשרו למיליוני יהודים ללכת לאבדון, ולכן האשמה תיפול עליהן.

- 8. שרתוק הטיל ספק לגבי האפשרות שבעלות-הברית יסכימו להצעה. עם זאת סבר, כי כל עיכוב של תכנית השמדת יהודים היתה חיונית. הוא חש שברנד צריך להישלח בחזרה, ועל הנושא להישאר תלוי ועומד זמן רב ככל האפשר.
- 9. שרתוק הוסיף ודיווח על תיאוריה פנטסטית שהעלה בונדי, ולפיה הגסטפו מצדיק את חיסול היהודים. חברי הגסטפו מאמינים, או טוענים שהם מאמינים, שהיהודים הם מחלה – וירוס המעורר, מסיט ומבלבל את היחסים בתוך החברה ואת תחושתה לערכים. הגרמנים עקרו ממקומם וחסלו כבר את מרבית היהודים, ועתה יש להם תכנית מרחיקת לכת עוד יותר: להרשות ליתרת היהודים להגיע לעולם המערבי ולהדביקו בנגע. המחלה אינה מגיעה מיד למלוא כוח ההרס שלה. היהודים יתפזרו בארצות-הברית ו[בארצות] דמוקרטיות אחרות, וכאשר הן תהיינה נגועות במחלה הן תיכבשנה בידי גרמניה במלחמה הבאה, אם לא בנוכחית. מטרה זו נחשבה לחשובה יותר מאשר השגת כסף או ציוד.³¹

29. הפעילות הדיפלומטית בלונדון היתה הרבה יותר ענפה מאשר צוין כאן. דיווחים על כך הגיעו גם ארצה והשלימו את מה שאגרונסקי הביא עמו, ואת מה שנותר מן הדיווח שלו ואשר נכלל בעיבוד שלפנינו: עיבוד של ליאו כהן, עיבוד של Z בירושלים, אנשי קאהיר ואנשי וושינגטון. כך או כך, החלק היותר מעניין בפסקה זו הוא ייחוס המשפט 'מה נעשה עם מיליון יהודים?' לתת שר החוץ, ג'ורג' הול, ולא אלק רנדל, ראש מחלקת מרכז אירופה (שמחלקת הפליטים נכללה בה). משפט זה יוחס ללורד מוין, ועמד ברקע מעשה ההתנקשות בו. לימים ייחסו את המשפט הזה גם לברנד ששמע אותו במועדון בקאהיר והביאו ארצה. זהו אפוא מקור היכול להצביע על העובדה שמשפטים מן הסוג הזה רווחו ועמדו בחלל העולם של אז. בין אם נאמרו בידי מוין או בידי אחרים, הם יכלו לשקף את הלך הרוח בחלק מן החוגים הללו.

30. אין כאן חידושים מפליגים. הערכות אלה על כוונות אפשריות כאלה של הנאצים קופלו כבר בדיווחים הראשונים של שירותי הביון האמריקניים באיסטנבול מיד לאחר החקירות הראשונות של ברנד וגרוס. ראה בהרחבה ט' פרילינג, המאמר בקובץ זה.

31. רעיון זה ליווה את האנטישמיות הנאצית מראשיתה והוא הושמע חוזר והשמע על-ידי מקורות התעמולה שלהם בפרסומים שונים בכתב ובעל-פה.

10. הגרמנים אינם רוצים שעוד יהודים ייסעו לארץ־ישראל. מאחר שלגרמנים תכניות לגבי הערבים, אין הם מעוניינים בנזיפות עתידיות מצד הערבים בגלל תוספת לאוכלוסיה היהודית. יתר על כן, אין הם מצדדים בחיזוק הגרעין היהודי באזור הערבי. ולבסוף, אין הם מעוניינים שהערבים יודבקו במחלה.³²

32. כאן צריך להזכיר הבטחות שניתנו לרשיד עלי אל־כילאני ולמופתי הגדול, חאג' אמין אל־חוסייני.